

Bir Tarz-1 Modernleşme Olarak İslâmcılık

Ergün Yıldırım*

Giriş

Dünyada toplumlarının geçirdiği yeni köklü değişimler, yeni toplumsal teorileri zorunlu kılmaktadır. Çünkü yeni toplumsal durumlar, ancak yeni sosyolojik perspektiflerle açıklanabilmektedir. Bu bağlamda, post-modern sosyoloji, modern toplum paradigmasının tekil toplumsal değişme yorumlarını eleştirerek, çoğulcu seçeneklere dikkat çekiyor. Örneğin, sosyolojik pozitivistizmin bütün dünya toplumlarını açıklamaya yönelik “ilerlemeci” tarihsel değişim tezinin, artık yetersiz kaldığını ortaya koyuyor. Her toplumun kendi deneyimleri doğrultusunda farklı değişme modellerine sahip olabileceğini varsayıyor. Böylece, modernleşme sürecinin farklı toplumsal koşullarda farklı deneyimlerle şekillenebileceği yaklaşımı önem kazanıyor. Bu yeni sosyolojik durumun gelişimi, sosyologlarımızdan Nilüfer Göle tarafından da dile getirilmektedir. Ona göre modernlik, Batı toplumlarının egemenliğinde gerçekleşen bir olgu olmaktan çıktıkça çoğullaşmakta ve farklı alternatifler olarak kendisini gündeme getirmektedir.¹ Artık tekil uygarlık açıklamaları

ve buna bağlı olarak geliştirilen tekil modernlik yaklaşımı, eski önemini kaybetmeye başlıyor. Toplumların farklı tarihselliklerine ve farklı uygarlık birikimlerine “çarpan” modernliğin, farklı bir kırılmayla ortaya çıkabileceği varsayımı önem kazanmaktadır.

Türk modernleşmesi de bir Batı-dışı modernleşme arayışıdır. Bu sebeple farklı bir modernleşme deneyiminin birikimlerini içermektedir. Türkiye'nin toplumsal ve politik koşullarının etkisiyle biçimlenmiştir. Daha ilk modernleşme dönemlerinde, temel yönelimler “Türkiye Nasıl Kurtarılabilir” (sosyolog Prens Sabahattin'in II. Meşrutiyet yıllarında yazdığı kitabının böyle bir adla anılması tesadüfi olmasa gerek) sorunu etrafında odaklanmıştır. Çünkü parçalanan, toprak kaybına uğrayan ve çözülme sürecinden geçen bir ülkenin sosyologları için modernleşme, kurtuluşun bir aracı olarak algılanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşuyla beraber, bu modernlik algılayışı kurtarılan devletin inşa edilmesi yolu olarak değişmiştir. Bu bağlamda modernleşmeye ilişkin çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlar arasında İslâmcılık da bulunmaktadır. Bu makalemizde, bir modernleşme algılayışı/yorumu olarak İslâmcılık üzerinde durmak istiyoruz. Gerçekten de bir toplumsal düşünce akımı olarak İslâmcılık,

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Nilüfer Göle, “Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen”, *Doğu-Batı*, Sayı: 2, s. 57-64.

modernliği nasıl algılıyor, modernliği nasıl okuyor, modernliğe hangi alanlarda eleştiriler yöneltiyor? İslamiyet, nasıl bir bağlam içine yerleştirilerek modernlikle karşılaştırılıyor? Bu soruların tartışılması, Türk modernleşmesinin bir düşünce akımı çerçevesinde nasıl farklı bir modernlik okuma biçimini ortaya koyduğunu görmemize imkân sağlayabileceğini düşünüyoruz.

Her şeyden önce İslâmcılık, Türk modernlik deneyiminde İslâm ve modernlik ilişkilerinin ilk özel deneyimlerinden biri olarak önem taşımaktadır. Çünkü İslâmcılık, modern tarihsel koşullarda batı modernliğinin tazyikine karşı İslâm'dan ilham alarak tepki/cevap geliştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede İslâmiyet bazen modernlikle telif edilmiş, bazen savunulmuş, bazen modernlik içinde yorumlanmış, bazen de İslâm'a göre modern değerler yorumuna tâbi tutulmuştur.

Aslında Türk İslâmcıları, daha 20. yüzyılın başlarında Japonya örneği üzerinde durarak, farklı bir modernleşme deneyimine dikkat çekmişlerdir. Japonların, kendi kültürel, moral, ahlâkî değerlerini koruyarak ve Batı toplumlarının ürettiği teknoloji ve bilimi arak geliştirebildiklerini vurgulamışlardır. Meselâ, ilk İslâmcılardan Musa Kazım, Japonlar'ın ilim ve teknolojiye kısa sürede büyük ilerlemeler kaydederek dünyayı hayrete düşürdüklerini, ancak bunu yaparken Batı'nın "adat ve ahlâkından hiçbir şey kabul etmediler. Hatta tarz-ı teşebbüslerini bile değiştirmediler" demektedir.² Bu modelden cesaret alarak, Batı kültürel değerlerine katılmadan Batı bilim ve teknolojisinin benimsenebileceği imgesi yaratılmak istenmiştir. Gerçekten de aydınlarımız Japonya'ya, geleneksel yapısını koruyarak modernleşme başarısı göstermiş bir toplum olarak görüyorlardı. Örneğin Abdullah

Cevdet bunların başında gelmekteydi. Hatta Cevdet, bazı öğrencilerimizin bilim ve teknoloji konusunda eğitilmek üzere Japonya'ya gönderilmesini tavsiye etmektedir.³ Kuşkusuz Japon modernleşmesinde din ya da millî kültürlerin önemli bir yeri bulunmaktaydı. Örneğin Japon dini, modern toplumsal değişiminin meşrulaşmasında öncü bir rol oynamaktaydı.⁴ Bu sebeple, Japon modernleşmesi Batı-dışı bir modernleşme modeli olarak ülkemizde hem İslâmcıların hem de Türkçülerin dikkatini çekmiştir.

Batıcı Modernleşme Tarzı

Çok genel boyutlarıyla ifade etmek gerekirse, Türk modernleşme deneyiminde (Yusuf Akçura'nın üç tarzı siyasetine paralel olarak) üç tarzı modernleşmeden bahsetmek mümkündür. Özellikle II. Meşrutiyet yıllarında "devleti kurtarma" arayışının bütün şiddetiyle özgür bir biçimde tartışıldığı bir dönemde, bu üç temel modernleşme tezi ortaya çıkıyordu. Bunlar; Batıcılık, İslâmcılık ve Türkçülüktü. Düşünce tarihi araştırmacımız Tunaya'ya göre ise İslâm dünyasındaki modernleşme çabaları iki temel yaklaşıma dayanmaktaydı. Birincisi "lâik" ve "rasyonalist" bir karakter taşıyan Batıcılık, diğeri de kısmen rasyonalizmi içeren ve lâikliğe yer vermeyen İslâm modernizmi.⁵ Batıcılık, Batıcı

² Japon ve Türk modernleşmesinin dinsel açıdan mukayesesi için bkz. Şeyhülislam Musa Kazım, *Dini, İctimai Makaleler*, s.272, akt. Peyami Safa, *Türk İnkılabının Bakışlar*, Ankara 1988, s.37.

³ M. Şükrü Hanioglu, *Doktor Abdullab Cevdet ve Dönemi*, s.188-198, tarihsiz, İstanbul. Ziya Gökalp da şu önemli saptamalarda bulunuyor: "Japonlar dinlerini ve milliyetlerini muhafaza etmek şartıyla garp medeniyetine girdiler. Bu sayede her hususta Avrupalılara yetiştiler. Japonlar, böyle yapmakla dinlerinden, millî harslarından bir şey kaybettiler mi? Asla!...Biz de Türklüğümüzü ve Müslümanlığımızı muhafaza etmek şartıyla garp medeniyetine kat'i olarak giremez miyiz?", *Türkçülüğün Esasları*, Haz: Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Kült. Bak. Yayınları, Ankara 1990, s.61.

⁴ Robert N. Bellah, "Religious Aspects of Modernization in Turkey and Japan", *American Journal of Sociology*, 64, 1 (July 1958), The University of Chicago Press, s.1-5.

⁵ Tarih Z. Tunaya, *İslâmcılık Akımı*, Simavi Yayınları, İstanbul 1991, s.32.

modernliğin birebir karşılığını anlatan bir toplumsal-politik arayıştı. Bu siyasette, her şeyimizle Batıya katılarak, onun bir parçası hâline gelmemiz öneriliyordu. Osmanlı toplumsal düzeni, bütün kurumsal düzenlemeleri ve toplumsal değerleriyle Batı toplum düzenine dönüşmeliydi. Hiçbir eklektik tutuma yönelmeden, Batı uygarlığı bir bütünsel model olarak benimsenmeliydi. Bu yaklaşıma göre İslâmiyet, kurumsal yapıları ve düşünsel içerikleriyle tarihsel ilerlemenin getirdiği yenilikler karşısında yetersiz kalmıştı. Batı'da gelişen yeni medeniyet, hem kültürel değerleriyle hem de bilimsel ve teknolojik verileriyle ilerleyen uygarlığın son aşamasıydı. Çağın gerisine düşmemek ve dünyadaki gelişmelerden yararlanmak için bunlardan bir bütün olarak yararlanmamız kaçınılmazdı.⁶

Bu sebeple, bir modernleşme tarzı olarak Batıcılık, topyekûn bir toplumsal ve politik değişimi öngörüüyordu. Cumhuriyet döneminde bu modernleşme projesi egemen bir biçimde, resmi yaklaşımın temel politikası haline geldi. Bu proje, temel hedef olarak "çağdaş medeniyet"i gösteriyordu. Türk toplumunun değişme yönü, modern uygarlığa kilitlenerek seferber ediliyordu. Geleneksel toplumsal dokular, din ve gelenekler, bu "toplumsal ilerleme"ye engel olarak algılandığı için kimi kez "gericilik" olarak tanımlandı. Modernliğin bu batıcı tarzı, bazen uç noktalara kayarak, Nilüfer Göle'nin bir saptamasıyla, kendi gündelik yaşam alışkanlıklarını bile Batılı bir gözle yorumlayarak "alaturka" tanımlamasını geliştirdi.⁷

İslâmcı Modernleşme Tarzı

İslâmcı modernleşme yaklaşımı, İslâm dininin ilkelerini modernleşme paradigması bağ-

lamında okuyarak yorumlamaktadır. Bu yorumlar, geniş bir alana yayılmakta, ancak yorumların dayandığı temel espri, modern dönemin sorunlarına karşı İslâm düşünce-sinden yola çıkarak cevaplar bulmaktır. Kuşkusuz, bu cevaplar önemli ölçüde geleneksel İslâmın yorumlarından ayrılmaktadır. Tunaya'nın da işaret ettiği gibi, "İslâmların modernizmi, 20. yüzyıla uymaları, İslâmcı esasları donmuş kalıplardan kurtararak çağdaş ihtiyaçlara göre yorumlamak" çabasıdır. İslâm ilkelerinin yorumlamasında "akıl" ve "ilim" temel esas olarak alınmıştır.⁸ İslâmın modern dünyanın gereklerine ve ihtiyaçlarına uygun olduğu ve akla hitap ettiği, yine "çağın paradigmasına uygun tezlerle savunulmaktadır"⁹ İslâmcılık, din aracılığıyla yeni dünya koşullarının önermelerini, eski dünyanın önermeleriyle senteze sokmaya çalışacaktır. Bu bağlamda, hem modern çağın çocuğu olarak geleneksel Müslümanlık algılayışından farklılaşacak hem de Müslümanlığın tarihsel entelektüel mirasını bugüne taşıma tutkusuyla, modernleşme karşısında diğer yaklaşımlardan farklılığını belirginleştiren bir konsept geliştirmeye yönelecektir. Ancak İslâmcıların modernleşmeyle ilişkilerinde, Tunaya'nın dışında diğer araştırmacıların üzerinde durmadığı bir boyut daha bulunmaktadır. O da İslâmcıların modernleşmeyi, kendi cephesinde de algılayarak, kendi kaygı ve beklentilerine göre okuma yollarını aramalarıdır. Modernleşmeye yönelik bu okuma yöntemiyle beraber modernleşme, âdeta din aracılığıyla "kutsallaştırılmaya" çalışılmaktadır. İşte, tarz-ı İslâmcı modernleşme yaklaşımı olarak kavramlaştırmaya çalışacağımız olgu da budur. Özetlemek gerekirse, İslâmcılık modern paradigmayla iki yönlü bir ilişki içinde olmuştur. Bir yandan modernleşmenin perspekti-

⁶ Peyami Safa, "Garpcıların Programı", *Türk İnkılabına Bakışlar*, TTK yayımları, Ankara, s. 32-35.

⁷ Göle, *a.g.e.*

⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s.32

⁹ Mümtaz'ır Türköncü, *İslâmcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991 s. 26.

fiyle İslâm'ı yorumlarken, öbür taraftan da İslâm kültür ve kavramlarıyla modernleşmeyi yorumlamaktadır. Bu çift yönlü ilişki algılanmadıkça, İslâmcı modernlik yaklaşımını analiz edebilmemiz pek mümkün gözükmemektedir.

A-Dini Koruyarak Modernlik İçinde Varolmak

Bir düşünce akımı olarak İslâmcılık, ülkemizde Türk modernleşme koşulları sonucu ortaya çıkan ve belli farklılıklar taşıyan bir modernlik düşünce tarzıdır. Bu tarz modernliğin en önemli özelliği, dinin varlığını koruyarak modern paradigma içinde varolma çabasıdır. Burada İslâmiyet'in değerleri, beklentileri ve amaçları dışlanmadan/ reddedilmeden modernliğe katılma arayışı bulunmaktadır. Batı modernlik deneyimi, din üzerinden giderek okunmaktadır. Başka bir ifadeyle modernlik, İslâmiyet penceresinden seyredilmektedir. Örneğin, İslâmcılık hareketinin önemli simalarından Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi, Divan-ı Harb-i Örfü de ifade verirken yaptığı yorum bu açıdan çok çarpıcıdır: "*Avrupa'nın meşrutiyetini aynen tatbik etmesinler diye çok uğraştık. Kitaplar yazdık, risaleler, makaleler neşrettik. Maksadımız din hükümleri dairesinde memleketimizde müşterek bir usul kurulması idi*".¹⁰ Görüldüğü gibi, Batı modernliğinin aynen uygulamasına tepki gösterilerek, İslâmiyet'in normlarına dayalı bir modernlik arayışı olarak meşrutiyet savunuluyor. İslâm ve modernleşme ilişkisi kurulurken temel kaygı, Avrupa'da üretilen modernliğin, olduğu gibi uygulanmasından korunmak amacıyla din kalıplarına dayalı modern yorumlar yapmaktır. Batı modernliğini, İslâmiyet'ten alınan birtakım yaklaşımlarla okumaktır. Elmalı Hamdi Yazır'da söz konusu kaygıyı şöyle dile getiriyor: "Bizi Avrupa kalıbına dökmek, onların şeklini vermek ve onların içinde eritmek için çalışmak

bir sapıklık, fakat Avrupa'yı bizim kalıbımıza dökmek ve içimizde eritmek için çalışmak aksine bir vecibe demektir..."¹¹

Şimdi, konunun daha fazla somutluk kazanması amacıyla İslâmiyet'i Batı modernliğinde yorumlama örneklerine bakmaya çalışalım.

1- İlerleme Düşüncesi ve Pozitif Bilim

Türk İslâmcıları, modern paradigmayı benimseyen bir entelektüel ve toplumsal hareket olarak çeşitli sorunlara yeni açıklamalar getirmeye çalışmışlardır. Bu paradigmanın en önemli anlatıları arasında bilim ve ilerleme ikilisi bulunmaktadır. Örneğin Şemsettin Günaltay, "ilerlememize mâni olan İslâmiyet değil, bize öğretilen Müslümanlıktır" diyerek Müslümanların büyük bir sefalet ve zillet altında yaşadıklarını ve bunun başlıca sorumlusunun hurafeler olduğunu belirtir.¹² İctihat kapısını açarak, İslâm milletlerinin ilerlemesini engelleyen koşulların ortadan kalkacağını vurgular. Çünkü ona göre İslâm dini, en parlak dönemlerini icthad kapısının açık olduğu yıllarda yaşamıştır. Fakat taklit dönemiyle birlikte bu parlaklık, yerini gerilemeye bırakmıştır. Daha sonra İslâm devletleri bir bir çökerek başka toplumların esareti altına girmişlerdir.¹³ İslâm dini hiçbir zaman ilerlemeye karşı olmamış, bilâkis ilerlemeyi emretmiştir. Çünkü İslâm düşüncesi, bir toplumun ilerlemesi için gerekli olan yöntem ve ilkeler bütününe içeren bir entelektüel dünyadır.¹⁴ Modern dönemlerde bütün Avrupa ülkelerinin ilerlemesine karşın, İslâm ülkeleri geri kaldı. Bu gerilikten kur-

¹⁰ Sadık Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, İstanbul, 1973, s.100-103.

¹¹ Elmalı Hamdi (Yazır), "Felsefe, Teceddüt ve Avrupa Kültürü", akt; *Türkiyede İslâmcılık Düşüncesi*, İsmail Kara, Kitabevi yayımları, İstanbul, 1997, s.546-563.

¹² *A.g.e.*, s.356-357

¹³ Musa Kazım, "İslâm ve Terakki", *İslâm Mecmuası*, 23 Şubat 1319, s.278-85, akt. *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, cilt: I, Haz: İsmail Kara, İstanbul 1997.

¹⁴ Günaltay, "İslâmiyet İlimin Düşmanı Değil Hamisidir", *Zulmetten Nura*, s.81,85

tulabilmek için, bilimsel çalışmalarla bu devletlerin seviyesine yetişmek kaçınılmazdır. Hatta dinimiz, bunlara ulaşabilmek amacıyla gerekli çalışmaların yapılmasını emrediyor.

İslamcılarının bu yaklaşımlarında modern bilim paradigmasıyla İslâmiyet arasında bir uzlaşma yaratılmaya çalışılır. Bu uzlaşmada, modern paradigmanın egemenliğinde yapılan bir İslâmiyet okuması da gizli durmaktadır. Ancak bu uzlaşma arayışlarıyla beraber, bazen kimi çatışmalar da gündeme gelmektedir. Örneğin geleneksel İslâm teorisinin tevekkül ve kader tasavvurları, bu çerçevede sosyolojik pozitivistin “ilerleme” yaklaşımına ters düşmektedirler. Bu sebeple, bu tersliği gidermek amacıyla, İslâmcı aydınlar tarafından bu kavramlar modern bir gözle eleştirilmiş ve yeni modern paradigmaya uyumlu bir biçimde yeniden yorumlanmışlardır. İslâmcılık düşüncesi üzerinde çalışan İsmail Kara'ya göre “tevekkül, fakr, dünya, zühd” gibi kavramların içeriklerini değiştirecek yeni yorumlara gidilerek “aktif bir insan tipi ve hareketli bir toplum modeli ortaya çıkarmak” amacı güdülmüştür.¹⁵

2-Teknolojinin Koşulsuz Kabulü

İslamcılık düşüncesinde, batı modernleşmesinin ürünü olarak ortaya çıkan bilim ve teknolojiyi sorgulamadan alma yaklaşımı, egemen bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu çerçevede kimi yorumlar çok ilginç yüceltmelere kadar varmaktadır. Örneğin Said-i Nursi, Hz. Musa'nın taştan su fışkırtan asasını petrol sondaj makinasına; Hz. Yakup'un uzakta olan oğlu Hz. Yusuf'un kokusunu almasını radyo ve televizyonun uzakta ses ve görüntü almasına benzetmiştir.¹⁶

¹⁵ İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, İz yayıncılık, İstanbul, 1994, s.18.

¹⁶ Bediüzzaman Said-i Nursi, *Sözler*, s.234-49, 1979; akt, İsmail Kara, “İslam ve Pozitivizm”, *Bilgi, Bilim ve İslâm II*, 1992, İstanbul.

Özellikle günümüzde politik İslâmcılığın bir temsilcisi olarak Necmettin Erbakan'ın “ağır sanayi” tezi, bu bağlamda ilginçtir. Erbakan, Türkiye'nin kurtuluşunu arayan İslâmcı bir siyasal önder olarak, ağır sanayi tezini teknolojik seferberliği işleyerek vurgular.¹⁷ Nitekim, siyasal yaşamının çok öncesinde, 1954 yılında Gümüş Motor Fabrikasını kurarak bu tezinin ilk aksiyonunu ortaya koymaya çalışır. İktidara geldiği dönemden itibaren de ağır sanayi çerçevesinde birçok proje çalışmalarını gündeme getirir.

Bu yorum örneklerinin tümünde görülebileceği gibi, İslâmiyet reddedilmeden modernlik konsepti içinde yorumlanmıştır. Başka bir ifade ile, modern dünyanın kaygıları İslâm ruhuyla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Modern uygarlığın ortaya koyduğu bilimsel ve teknolojik verilerin İslâm düşüncesi ile bir sorun oluşturmadığı belirtilmiştir. Cemil Meriç'in ifadesiyle Tunuslu Hayrettin Paşa ile temsil edilen “İslam kalarak çağdaşlaşmak” tezi, İslâmcı modernliğin temel argümanı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸

Kuşkusuz İslâmcılık, modernliğe Batıcı modernlik tarzından farklı olarak kimi zaman Batı modernliğine kuşkuyla yaklaşmış ve hatta bazen de ciddi eleştiriler getirmiştir.

B-İslâmcı Modernliğin Batı Modernlik Eleştirisi: Batıcı Modernliğin Geleneksizleştirme Projesine Tepki

Bazı sosyologlarımız, Türk modernleşmesinin otoriter bir tarza sahip olduğu konusu üzerinde ısrarla durmaktadırlar. Bu sebeple geleneksel toplumsal dokudan kopuşun, çok radikal bir biçimde gerçekleştiği söylenir. Bu kopuşla ortaya çıkan geleneğin reddinin,

¹⁷ Necmettin Erbakan, *Türkiye'nin Temel Meseleleri*, Rehber yayınları, Ankara, 1991, s.124.

¹⁸ Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, Ötüken yayınları, İstanbul, 1978, s.275.

“geleneksizleşme”ye sebep olduğu vurgulanır.¹⁹ Aslında Göle'nin ileri sürdüğü bu yaklaşımların aksine, geleneksizleşme olgusu sadece Türkiye deneyiminde ortaya çıkan ve Türkiye'nin Batıcı modernlik tezine özgü olan bir “desen” değildir. Sosyolog Anthony Giddens'in dediği gibi, “modernlik geleneği yıkıcıdır.”²⁰ Bu sebeple, Batı modernliği (Voltaire örneğinde görülebileceği gibi) bütün Orta Çağ dinsel/Hristiyanlık geleneğine saldırıda bulunmuştur. Geliştirdiği yeni bir tarihsel ve toplumsal bakışla yepyeni bir toplum imgesi inşa etmeye çalışmıştır.

Ayrıca Batı modernliğinde, –özellikle Anglo Sakson deneyiminde– ünlü sosyal tarihçi Hobsbawm “geleneğin icadı”ndan da bahsedebiliriz. Ama, kuşkusuz bu gelenek, “antik materyallere” dayanmaktadır.²¹ Başka bir anlatımla, modern dönemin “gelenek icadı” antik Grek toplumların kültürel ve felsefi birikimlerine dayanmaktadır. Türk modernleşmesinde de yeni bir “gelenek icadı” bulunmaktadır. Batı klâsiklerinin tercüme edilerek Türkçe'ye kazandırılması ve yine aynı dönemlerde kimi aydınlarımızın Yunan ve Lâtin dillerine yönelik övgüleri, Hobsbawm'ın işaret ettiği türden bir gelenek icadının ülkemizde de kısmen yaşandığını göstermektedir. Ülkemizde Batıcı modernlik tarzı, yine Giddens'in işaret ettiği gibi modernliğin geleneği yıkıcı doğasını kullanarak, bunun yerine yeni bir gelenek icat etmeye çalışmıştır. Bu sebeple geleneksel dokuya, ahlâkî ve moral değerlerin deposu olan dine kuşkuyla yaklaşmıştır.

İşte İslâmcı yaklaşımın modernliğe ilişkin bakışında, burada ciddi bir farklılaşma ortaya çıkıyor. Batı modernliğinin yerel, tarihsel, dinsel, ahlâkî (topyekûn kültürel) vb. toplumsal değerlerine karşı kuşkuyla yaklaşarak,

çeşitli eleştiriler ileri sürüyor. Teknoloji ve bilim gibi modernleşme araçları aracılığıyla, âdeta kendi modernliğini üretmek istiyor. Ziya Gökalp'ın “kültür ve uygarlık” ayrımı etrafında geliştirdiği sosyolojik yaklaşımda da böyle bir boyut bulunmaktadır. Gökalp (İslâmcı ve milliyetçi perspektiften etkilenecek) Batı modernliğinin uygarlık boyutu olarak bilim ve teknolojiyi almamız gerektiğini, ancak kültürel olarak kendi harsımızın devamlılığının önemli olduğunu anlatmak ister. Böylelikle hem İslâmcılık hem de Türkçülük batı modernliğine karşı belli bir mesafeyi ve kuşkuyu içinde taşıdığını göstermektedir.²²

İslâmcı modernlik arayışının Batı modernliğine getirdiği eleştiriler, İslâmiyet'in içinde kalarak modernleşmek düşüncesini taşımaktadır. Daha da önemlisi, Batıcı modernliği “eski geleneği” kaldırıp “yeni geleneği icat” etme (ya da Göle'nin ifadesiyle geleneksizleşme) projesini aşmayı amaçlamaktadır. Şimdi konunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla Batı modernliğine getirilen bazı eleştiri örnekleri üzerinde duralım.

I- Sosyolojik Pozitivizmle Okunan Örf

Kavramı ve Batı Medeniyet Eleştirisi

II. Meşrutiyetin özgür havasında yayınlanan İslâm Mecmuasında Ziya Gökalp, “İçtima-i Üsul-ü Fıkıh” adıyla bir dizi yazı yayınlarken, İslâmiyet'i bütünüyle modern paradigmanın pozitivist sosyolojisiyle yorumladı. İzmirli İsmail Hakkı, İslâmın klâsik kuramından yararlanarak bunları eleştiren bir dizi yazdı. Bu yazılarda, klâsik İslâm teorisindeki örf düşüncesinin Gökalp'ın kullandığı anlamdan çok uzak olduğunu göstermeye çalıştı.²³

Bir başka çarpıcı örnek, Şeyhülislam Musa Kazım'ın “sahih medeniyet” kavramı

¹⁹ Göle, *a.g.m.*

²⁰ Anthony Giddens, *In Defence of Sociology*, Cambridge, 1996, s. 46.

²¹ Giddens, *a.g.e.*, s. 49.

²² Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz: Mehmet Kaplan, Ankara, 1991.

²³ Ergün Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, İstanbul, 1999, s.85.

öncülüğünde batı medeniyetine getirdiği eleştirilerdir. Kazım, klasik İslâm teorisinden hareket ederek, modernitenin salt maddî boyuta dayanan modernleşmesini eleştirmektedir. Bunu can alıcı bir soruyla şöyle ifade eder: “... medeniyet denilen şey, bir kavmin tecrübi ve akli ilimlerde terakki etmesi ve sanayi çeşitlerini ortaya koyması, vapurlar, şimendiferler icad ederek nakliyat için bunca kolaylıklar göstermesi, büyük şehirler, geniş caddeler, yüksek binalar vücuda getirmesi vesairesin değil mi?”²⁴

Yazarın bu soruda betimlediği medeniyet paradigması, modern Batı uygarlığıdır. Görüldüğü gibi, temelde sanayileşmenin ürünü olarak ortaya çıkmış kentler, vapurlar, trenler, büyük kentler ve yüksek binalar; teknolojik dünyanın ürünleridir. Kazım, modern Batı uygarlığının ölçü alındığı bu medeniyet tasavvurunu, geleneksel İslâm anlayışı ile eleştirir. Medeniyet paradigmasını sadet, insan özgürlüğü, uluhiyet, “şeref-i nefis” gibi kavramlarla yorumlayarak; “medeniyet-i sahiha”/ doğru medeniyet yaklaşımını geliştirir. Sahih medeniyetin hak din ile varolabileceğini ileri sürer.²⁵ Yazara göre, bir toplumun “dinsiz” yaşayarak refah ve mutluluğu yakalaması mümkün değildir. Çünkü böyle bir toplumda (yani din dışı toplumlarda) insanlar, bireysel arzu ve ihtiraslarının peşinde koşarak her çeşit kötülüğü yapacak hâle gelirler. Bunun sonucu olarak toplum da birbiriyle tartışarak savaşıma başlar. Böylesi bir durumda Kazım’a göre “milletin ruhu, medeniyetin vasıtası olan ilme, marifete, ziraata, sanata halel gelerek, halk refahtan, sadetten tamamıyla mahrum kalmaz mı?”²⁶

²⁴ Şeyhülislam Musa Kazım, “Medeniyet-i Sahiha ve Diyanet-i Hakka”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İslâm Düşüncesinde Araştırmalar*, haz: İlyas Çelebi, Ziya Yılmaz, İstanbul, 1999, s. 61-70. Ayrıca bkz. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, *Külliyat*, sadeleştirilen ve hazırlayan Ferhat Koca, Ankara, 2002, s.67-75.

²⁵ *A.g.m.*

²⁶ Kazım, *Külliyat*, s. 68

Yine başka bir yazar tarafından modern Avrupa medeniyetinin duygu ve düşünce boyutlarıyla birbirine karşıt olarak biçimlenen “çatlak bir medeniyet” olduğu ileri sürülür. Bilim ve duygu boyutlarıyla çatlaklık oluşturan bu medeniyetin, Avrupa’yı olgun insanlıktan mahrum bıraktığı ve gelecekte Avrupa’yı yıkacak büyük bir gedik oluşturacağı söylenir. İslâm dünyası ise büyük bir düşüş ve uyanış içerisinde bulunduğu bir tarihsel dönemden geçmektedir. Bu uyanış içinde Tanrı’dan bilim ile dini, akıl ile duyguyu karşıt olmayan ve insanlığa gelişmiş (olgun) birliğiyle yapışacak ve millî bilincimizi kökünden kavranacak “mesut bir medeniyet” istenmelidir.²⁷

İslâmcılar, medeniyet düşüncesini ahlâkî, dinî ve moral değerler konsepti üzerine kurularak tartışmaktadırlar. Din ise birincil bir moral değer olarak, medeniyetin temeli biçiminde algılanmaktadır. Bundan uzaklaşan toplumların, derin ahlâkî ve moral çürümeye sürüklenecikleri, huzur ve refahlarını kaybedecekleri ve bundan dolayı da bir medeniyet oluşturamayacakları düşünülmektedir.

2- İlerleme Yaklaşımının

Görelileştirilerek Eleştirilmesi

Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün desteğiyle Türkçe Kur’an tefsiri yazan ünlü Kur’an bilimcisi Elmalı Hamdi Yazır’ın, modernlik ve din ilişkileri üzerine yaptığı tartışmalar konumuz açısından önem taşımaktadır. Yazır, önce Batı modernliği perspektifinde bir ilerleme tanımı yapar ve daha sonra da şu düşünceleri ileri sürer:

“Hâlbuki insanların ferdiyeti kadar ve belki daha ziyade gayeler tabmin olunabilir ve herkes terakki denilince kendi nokta-i nazarına göre ‘bir gayeye vüsul’ manasını kasteder . Bu suretle aalemum insanlar için terakki, izafi bir ma-

²⁷ Elmalı Hamdi (Yazır), “Felsefe Teceddüt ve Avrupa Kültürü”, akt. İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, cilt I, Kitabevi yayınları, İstanbul, 1997, s. 547-563.

nayı haiz demek olacağımdan bu haysiyetle yalnız edyanın değil, âlemde hiçbir şeyin aleltilak amil-i terakki olması hakkında bir hükm-i terakki olması hakkında bir hükm-i kat-i verilemez."²⁸ Elmalı, bu ifadeler aracılığıyla ilerleme kuramıyla ilgili görece bir zihinsel tutum sergileyerek, Batı modernliğinin tek tip ilerlemeci yaklaşımının geçerliliğini sorgulamaktadır. Ayrıca, ilerlemeci yaklaşımın geçerliliğinin bu kuramsal eleştirisinden sonra, toplumsal ilişkilerin pratiği üzerinde de durur. Toplumsal ilerlemenin var olduğu düşünülen modern tarihsel dönemin toplumsal pratiklerinde, insanlığın büyük bir kan, zulüm, ihtiras ve haksızlıklar içinde yaşadığını söyler.²⁹ Daha sonra, ilerlemede asıl önemli olan boyutun mutluluk ve huzur olduğunu, bunun da İslâm dini ile sağlanabileceğini savunur.

Bu eleştiri örneklerinde gözlemlenebileceği gibi İslâmcı modernleşme tarzı, Batı modernlik deneyimine belli kuşkuyla yaklaşarak çeşitli öneriler geliştirmiştir. Öncelikle, Batı modernleşmesinin teknolojik ve bilim boyutları ile temasın kurulması çeşitli övgülerle desteklenmiştir. Ancak modernleşmenin ahlâk, kültür ve inanç alanlarında öne sürdüğü önermeler kuşkuyla karşılanıp sorgulanarak, bunların yerine klâsik İslâm teorisinin verileri ileri sürülmüştür. Bazen bu moral değerleri, yeniden modern koşullarda okumayı teklif etmelerine rağmen bu tutumları, başat bir eğilim olarak sürmüştür. Sonuçta Batıcı modernliğin din-dışı/seküler modernlik algısı reddedilerek, din üzerinden bir modernlik savunulmuştur. Örneğin yukarıda bahsettiğimiz Şeyhülislâm Musa Kazım'ın "sahih-i medeniyet" argümanı, bu bakış açısıyla okunabilecek önemli bir yaklaşımdır.

²⁸ Elmalı Hamdi (Yazır), "Müslümanlık Mani-i Terakki Değil, Zamin-i Terakkidir", *Sebilürreşad*, C. XXI/ 544-54; aktaran, Kara, *a.g.e.*

²⁹ Elmalı, "Felsefe, Teceddüt ve Avrupa Kültürü" adlı makale.

Ayrıca, modernliğin geleneksel değerlere yönelik "yıkıcı" çabasına karşı çıkılarak; din, yerellik ve tarihsellik toplumsal hayatın kültürel-moral bir boyutu olarak işlevselleştirilmek istenmiştir. Modern zamanlarda, İslâmiyet'in yeni ilişkiler ve düşünceler karşısında varlığını sürdürebilmesi için kimi kez de İslâmiyet'e modern anlamlar yüklenmiştir. En önemlisi de modernleşme, İslâm dininin kültürel ve kavramsal temelleriyle yorumlanarak "ruhanileştirilmeye" çalışılmıştır. Modernleşme, İslâmiyet içinde dönüştürülmek istenmiştir. Belki de buna "ruhani modernlik" tanımlanmasını getirmek gerekir.

Sonuç

Türk toplumunun modernleşme koşullarında ortaya çıkan İslâmcılık düşüncesi, Türk toplumunun erken modernlik koşullarında şekillenen bir toplumsal düşünce arayışıdır. Türk modernleşmesinin farklı birikimlerinden birini temsil etmektedir. Modernleşmenin üç tarzından biri olarak entelektüel Türk hayatına katılmaktadır. Bu Türk modernleşme tarzı, Batı uygarlığıyla kuracağımız ilişkiyi, kimi alanlarda farklı okumaktadır. Modernliğin bilim ve teknolojisini kabullenmekte ve İslâmiyet'in buna ilişkin bakışlarını olumlu olmaya çalışmaktadır. Öte yandan, modernliğin "kültürel" alana ilişkin önerilerini eleştirerek reddetmektedir. Ahlâk, sanat, inanç gibi "anlama" ilişkin kültürel unsurlar Batılılaşma ile eş algılanarak, modernliğin dışına çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu kültürel alanın özellikle İslâmiyet'le tanımlanmaya devam edilmesi istenmektedir. Modernlik, din üzerinden gidilerek ve dinle çatışan çeşitli kültürel boyutları dışlanarak yapılmak amaçlanmaktadır. Bazen de çatışılan noktalarda kimi "uzlaşma yorumları" üretilerek modernlik ve din gerginliği aşılmaya çalışılır. Modernlik "ruhanileştirilmektedir."